
B. F. SKINER

EVOLUCIJA KULTURE*

Dete, kao pripadnik ljudske vrste, rađa se genetički obdareno mnogim osobenim crtama i pod okolnostima nagrađivanja kojima je izloženo kao jedinka ono odmah počinje da usvaja raznovrsne oblike ponašanja. Najvećim brojem tih okolnosti upravlja neko drugi. Te su okolnosti, u stvari, ono što se naziva kulturom, mada se taj izraz obično određuje na druge načine. Dva istaknuta antropologa kažu, na primer, da se „bit kulture sastoji iz tradicionalnih (to jest istorijski nastalih i odabranih) ideja i, naročito, vrednosti koje im se pridaju”. Ali, posmatrači različitih kultura ne vide ideje ili vrednosti. Oni vide kako ljudi žive, kako podižu decu, kako proizvode ili sakupljaju hranu, u kakvim domovima žive, šta nose, kakvih se igara igraju, kako postupaju jedni sa drugima, kako upravljaju sobom i tako dalje. To su običaji, uobičajeni vidovi ponašanja ljudi. Da bismo ih objasnili — moramo razmotriti okolnosti iz kojih su proistekli.

Neke okolnosti predstavljaju deo fizičke sredine, ali obično deluju udružene sa okolnostima društvene prirode, a njih posebno ističu oni koji izučavaju različite kulture. Te društvene okolnosti, odnosno vidovi ponašanja koji iz njih proizlaze, jesu „ideje” kulture; nagrade koje te okolnosti donose jesu njene „vrednosti”.

Čovek ne samo što je izložen tim okolnostima iz kojih je sazdana kultura, već i pomaže da se one održe, a kultura se neprestano obnavlja u onoj meri u kojoj okolnosti navode čoveka na to. Delotvorne nagrade uočavaju se kao takve i ne mogu se osporavati. Ono što određena grupa ljudi smatra valjanim nepobitno je: to je ono što članovi grupe po svom genetičkom nasleđu i prirodnim i društvenim okolnostima kojima su izloženi smatraju nagrađujućim. Svaka kultura ima sopstveni skup merila o valjanom

*) Iz knjige: B. F. Skinner, *Beyond Freedom and Dignity*, Alfred A. Knopf, New York, 1971, poglavlje The Evolution of a Culture, 127—144.

i ono što je valjano u jednoj kulturi ne mora biti valjano i u drugoj. Prihvatiti ovo znači stati na stanovište „kulturnog relativizma”. Za trobrijanskog ostrvljanina valjano je ono što je valjano za trobrijanskog ostrvljanina i tačka. Često su antropolozi isticali relativizam kao popustljivu zamenu misionarskoj usrdnosti u preobraćanju svih kultura u jedan jedini sklop upravnih, verskih ili privrednih vrednosti.

Na osnovu datog skupa vrednosti može se objasniti kako to da se neka kultura i bez velikih promena održava dugo vremena; ali, nijedna se kultura ne nalazi u stanju stalne ravnoteže. Okolnosti se neminovno menjaju. Sa ljudskim kretanjem, klimatskim promenama, trošenjem prirodnih bogatstava ili njihovim preobraćanjem u druge svrhe ili, pak, upropaštavanjem i tako dalje — i fizička se sredina menja. Društvene okolnosti takođe se menjaju uporedo sa promenama veličine skupine ili njenih veza sa ostalim skupinama, ili uporedo sa jačanjem, odnosno slabljenjem nadzornih sila ili njihovom međusobnom borbom, kao i u slučajevima kada je sprovedeni nadzor doveo do uzvraćanja u obliku bekstva ili pobune. Može se dogoditi da se okolnosti svojstvene nekoj kulturi ne prenesu na pogodan način, tako da određeni skup vrednosti izgubi svojstvo nagrađivanja. Tada se može suziti ili proširiti granični prostor bezbednosti na kome čovek savlađuje iznenadne teškoće. Ukratko, kultura može da jača ili slabi, a možemo i predvideti hoće li ona preživeti ili propasti. To nadživljenje kulture postaje, tako, nova vrednost koju, pored ličnog i društvenog valjanog, treba uzimati u obzir.

Činjenica da kultura može preživeti ili propasti ukazuje na neku vrstu evolucije koja se, razumljivo, često upoređuje sa evolucijom vrsta. Ovo je neophodno brižljivo raspraviti. Jedna kultura odgovara nekoj vrsti. Opisujemo je tako što navodimo mnogobrojne prakse koje postoje u njoj, baš kao što neku vrstu opisujemo tako što nabrajamo mnogobrojne njene anatomske odlike. Neka praksa može biti zajednička dvema ili većem broju kultura, kao što i neka anatomska odlika može biti zajednička dvema ili većem broju vrsta. Pripadnici neke kulture upražnjavaju prakse koje u njoj vladaju i, slično prenošenju odlika neke vrste, prenose ih ostalim pripadnicima. Uopšte uzev, što je veći broj jedinki koje pripadaju nekoj vrsti, odnosno kulturi i prenose ih dalje — veći su i izgledi da ta vrsta, to jest kultura opstane.

Do odabiranja neke kulture, kao i vrste, dolazi putem njenog prilagođavanja sredini: u onoj meri u kojoj pomaže svojim članovima da do-

biju ono što im je potrebno, a izbegnu opasnosti — ona im pomažu da prežive i prenesu tu kulturu. Ove dve vrste evolucije su isprepletene. Isti ljudi prenose i kulturu i genetičko nasleđe — mada na sasvim različite načine i u različitim razdobljima života. Sposobnost podvrgavanja tim promenama ponašanja koje i omogućuju kulturu stečena je u evoluciji vrste, dok kultura, s druge strane, odlučuje o prenošenju mnogih bioloških odlika vrste. Mnoge današnje kulture, recimo, omogućuju jedinkama, koje to inače ne bi uspele, da prežive i nastave vrstu. Prilagodljivost nije svojstvena svakoj praksi u nekoj kulturi niti svakoj odlici u nekoj vrsti, ali pošto prilagodljive prakse i odlike mogu da prenose one neprilagodljive, to i one kulture i vrste koje se slabo prilagođavaju mogu opstati dugo vremena.

Nove prakse odgovaraju genetičkim mutacijama. Neka nova praksa može i da oslabi kulturu — tako što dovodi do nepotrebnog trošenja sredstava, na primer, ili tako što narušava zdravlje pripadnika te kulture — a može i da je ojača tako što će, recimo, pripadnicima te kulture pomoći da se bolje koriste onim što imaju ili tako što će im očvrnuti zdravlje. Baš kao što ni mutacija, promena u strukturi gena, nije povezana sa okolnostima odabiranja koje utiču na odliku koja će iz toga proizići, tako ni prekle neke prakse ne mora biti u vezi sa njenom vrednošću za opstanak. Ako je neki moćni poglavar preosetljiv na određenu hranu — to može dovesti do zakona o uzdržavanju od izvesnih jela, neka seksualna osobenost — do bračne prakse, položaj zemljišta — do vojne strategije; u određenoj kulturi te prakse mogu se pokazati dragocnim iz razloga koji nemaju nikakve veze sa njihovim poreklom. Do uspostavljanja mnogih običaja došlo je, što je i razumljivo, usled različitih nevolja. Stari Rimljani, čiji su grad u plodnoj ravnici napadala pljačkaška plemena sa prirodnih utvrđenja kakva su predstavljala okolna brda, razradili su zakone o svojini koji su potrajali mnogo duže od prvobitne teškoće. Dok su iznova razgraničavali svoje posede posle godišnjih izlivanja Nila, Egipćani su otkrili trigonometriju, koja se pokazala dragocenom i iz mnogih drugih razloga.

Uporednost biološke i kulturne evolucije prestaje kada je reč o prenošenju. Kod prenošenja kulturnih praksa nema ničega što bi nalikovalo mehanizmu prenošenja gena u hromozomima. U pogledu prenošenja stečenih praksa, kulturna evolucija je lamarkistička. Uzmimo oveštali primer žirafe koja ne isteže vrat da bi dohvatila hranu koja joj je, inače, van domašaja i posle predaje duži vrat svome mladunčetu; umesto toga, verovatnije je da će one žirafe kod kojih

je mutacija proizvela duže vratove lakše dohvatati postojeću hranu i prenositi tu mutaciju. U kulturi, međutim, u kojoj se razvila neka praksa koja omogućava da se koriste inače nepristupačni izvori hrane, može se ta praksa preneti ne samo novim pripadnicima, već i savremenima, pa i preživelim pripadnicima ranije generacije. A što je još važnije, neka se praksa može preneti i drugim kulturama putem „širenja” kulture — kao kada bi antilope, pošto su uočile korisnost dugih vratova u žirafa, i same postigle da im se vratovi istegnu. Vrste su izdvojene jedna od druge neprenosivošću genetičkih crta, ali kod kultura nema odgovarajuće izdvojenosti. Kultura predstavlja skup praksa, ali ne takav skup koji se ne bi mogao mešati sa ostalima.

Skloni smo dovođenju u vezu neke kulture sa skupinom ljudi. Lakše je videti ljude nego njihovo ponašanje, a ponašanje je, pak, lakše videti nego li okolnosti iz kojih je ono proizišlo. (Isto je tako lako ispitivati govorni jezik i stvari koje se koriste u određenoj kulturi, kao što su alat, oružje, odeća ili umetnički oblici, pa se otuda sve to vrlo često priziva u pomoć kada treba odrediti neku kulturu.) O pripadniku neke kulture možemo govoriti samo onoliko koliko tu kulturu izjednačujemo sa ljudima koji je oživljuju — pošto niko ne može biti pripadnik spleta okolnosti nagrađivanja ili skupa veštačkih tvorevina (odnosno, kad je već o tome reč, „skupa ideja i vrednosti koje im se pridaju”).

Postoji nekoliko vrsta izdvojenosti koje, pošto je prenosivost praksa ograničena, dovode do stvaranja vrlo osobenih kultura. Kada se govori o „samoanskoj” kulturi, treba misliti na geografsku izdvojenost, a na rasne karakteristike koje mogu ometati razmenu praksa kada je reč o „polinežanskoj” kulturi. Preovlađujuća sila ili sistem nadzora mogu držati na okupu neki skup praksa. Demokratska je kultura, recimo, takva društvena sredina koju obeležavaju određene prakse vladanja, a koje podupiru odgovarajuće etičke, verske, privredne i vaspitne prakse. Hrišćanska, muslimanska ili budistička kultura pretpostavljaju preovlađivanje verskog nadzora, a kapitalistička ili socijalistička kultura — osnovnu usmerenost načina na koje se vodi privreda a od kojih je svaki, verovatno, povezan sa odgovarajućim praksama druge vrste. Kulturi koju određuje neka vera, vlada ili privredni sistem nije neophodna geografska ili rasna izdvojenost.

Iako uporednost biološke i kulturne evolucije prestaje kod prenosivosti, shvatanje o kulturnoj evoluciji i dalje je korisno. Uvode se nove prakse i, ako doprinose opstanku onih koji ih upražnjavaju, postojaće težnja da se one prenesu.

Trag evolucije kulture može se, u stvari, lakše slediti nego trag evolucije neke vrste, pošto se kod kulture o bitnim uslovima ne izvode zaključci već se oni mogu opažati, a često se na njih može i neposredno uticati. Pri svemu tome, kao što smo videli, tek je počela da se shvata uloga sredine, a često je teško odrediti društvenu sredinu kakvu predstavlja kultura: ona se neprestano menja, nedostaje joj materijalnost i lako se brka sa ljudima koji održavaju tu sredinu i na koje ona utiče.

Pošto se kultura često poistovećuje sa ljudima koji je oživotvoruju, za opravdanje suparništva između kultura iskorišćeno je načelo evolucije prema takozvanoj „doktrini socijalnog darvinizma”. Za ratove vlada, vera, privrednih sistema, rasa i društvenih klasa opravdanje se tražilo u postavci da po zakonu prirode opstaju samo najспособniji, a „zubi i kandže” prirode su — crveni. Kad se čovek već izdigao kao vladajuća vrsta, zašto se ne bismo radovali i vladajućoj podvrsti ili rasi? Kad je već i kultura nastala na sličan način, zašto ne bi i vladajuća kultura? Ljudi se, istina, međusobno ubijaju — i to često zbog praksa kojima se, na izgled, određuju različite kulture. Jedna se vlada ili oblik vladavine nadmeće sa drugom, a na glavna sredstva borbe ukazuju vojni budžeti. I verski i privredni sistemi pribegavaju vojnim merama. Nacističko „rešenje jevrejskog pitanja” predstavljalo je takmičarsku borbu do istrebljenja. A u takvim takmičenjima stvarno izgleda da će preživeti onaj ko je jači. Ali, nikome nije dato da se dugo održi, niti ima vladajućeg, verskog ili privrednog sistema koji mogu predugo trajati. Ono što se dalje razvija — to su prakse.

Borba sa drugim oblicima nije jedini važan uslov odabiranja ni u biološkoj ni u kulturnoj evoluciji. Kako vrste, tako se i kulture „bore” pre svega sa fizičkom sredinom. Najveći broj anatomskih i fizioloških odlika vrste tiče se disanja, ishrane, održavanja toplote, savladavanja opasnosti, borbe protiv zaraza, razmnožavanja i tako dalje. Samo se mali broj tiče uspeha u borbi sa ostalim pripadnicima iste ili različitih vrsta, usled čega su takve odlike i uspele da se održe. Slično tome, većina praksa koje sačinjavaju kulturu više se tiče održavanja i sigurnosti nego nadmetanja sa ostalim kulturama, a do njihovog je odabiranja došlo putem okolnosti nadživljavanja u kojima je uspešno takmičenje igralo tek manju ulogu.

Kultura nije proizvod stvaralačke „skupne svesti” niti izraz „opšte volje”. Ni jedno društvo nije nastalo iz društvenog ugovora, ni jedan privredni sistem iz zamisli o razmeni robe ili o

nadnicama, ni jedan oblik porodice — iz uvida o prednostima zajedničkog stanovanja. Kultura se razvija kada nove prakse potpomažu opstanak onih koji ih upražnjavaju.

Kada postane jasno da izvesna kultura može i da opstane i da iščezne, pojedini pripadnici te kulture mogu stupiti u dejstvo ne bi li potpomogli njen opstanak. Dvema vrednostima koje, kao što smo videli, mogu da utiču na one kojima je pružena prilika da se koriste tehnologijom ponašanja — ličnom „valjanom” čije nagrađujuće delovanje leži u ljudskom genetičkom nasleđu i „valjanom drugih” koje je izvedeno iz sopstvenog iskustva sa nagradama — sada moramo dodati i treću vrednost, a to je — valjano same kulture. Ali zbog čega je ono delotvorno? Zašto bi se ljudi u poslednjoj trećini dvadesetog veka brinuli o tome kakvi će biti ljudi poslednje trećine dvadeset prvog veka, kako će se nad njima vladati, kako će i da li će njihov rad biti plodotvoran, šta će znati ili kakve će im biti slike, knjige i muzika? Nikakva nagrada za danas ne može se izvesti iz nečega tako udaljenog. Zbog čega bi, dakle, neko gledao na opstanak svoje kulture kao na „valjano”?

Kaže li se da čovek stupa u dejstvo „zato što je zabrinut za opstanak svoje kulture” to, naravno, neće biti ni od kakve pomoći. Osećanja prema bilo kojoj ustanovi zavise od nagrada kojima se ta ustanova koristi. Osećanja neke osobe prema vladi mogu se kretati od najrevnosnijeg rodoljublja do najponiznijeg straha — što sve zavisi od toga kakve su prakse nadzora. Nečija osećanja prema izvesnom privrednom sistemu mogu se kretati od oduševljene podrške do gorke ozlojeđenosti — što opet zavisi od toga kako se taj sistem koristi pozitivnim i negativnim nagradama. A šta će neko osećati prema opstanku sopstvene kulture, zavisiće od mera koje ta kultura preuzima kako bi navela svoje pripadnike da se trude oko njenog opstanka. Podrška se objašnjava merama; osećanja su uzgredni proizvodi. Ni od kakve koristi neće biti ni ako se kaže da je nekom iznenada palo na pamet da radi na opstanku kulture i da je tu zamisao preneo drugima. Neka je „zamisao” bar isto toliko teška za objašnjenje koliko i prakse koje je odražavaju, a i mnogo je neuhvatljivija. Ali kako objasniti prakse?

Napori koje pojedinac ulaže u opstanak kulture najčešće nisu „namerni”, to jest ne čine se *stoga* što se njima uvećava vrednost za opstanak. Kultura nadživljuje ako nadživljuju njeni nosioci, a to delimično zavisi od izvesnih genetičkih podložnosti na nagrađivanje, što proizlazi iz toga koji se vid ponašanja, čiji je cilj bio opstanak u datoj sredini, uobličio i održao. Prakse koje

navode jedinku da nastoji da održi valjano drugih verovatno potpomežu opstanak drugih, a otuda i opstanak kulture koju drugi nose.

Ustanove mogu izvući delotvorne nagrade iz događaja koji će se zbiti tek nakon smrti pojedinca. U takvim nagradama reč je o sigurnosti, pravdi, redu, mudrosti, bogatstvu, zdravlju i tako dalje, no od svega će jedinka dobiti tek mrvice. Nekim petogodišnjim planom ili programom odricanja, ljudi se navode da budu vredni, i da se klone određenih nagrada, za uzvrat im se obećavaju nagrade koje će dobiti kasnije, ali — mnogi nikada neće ni doživeti ispunjenje tih dalekih obećanja. (Ruso je to zapazio kod vaspitanja: polovina sve dece koju su u njegovo vreme vaspitavali putem kažnjavanja nikada nije doživela da uživa u blagodetima za koje se pretpostavljalo da će ih takvo vaspitanje doneti.) Počasti koje se ukazuju živom junaku nadživeće ga kao spomen. Nagomilano bogatstvo traje duže od onoga ko ga je sticao, a isti je slučaj i sa nagomilanim znanjem; bogataši ostavljaju zaveštanja pod svojim imenom, te nauka i školstvo dobijaju sopstvene junake. Hrišćanski pojam o životu posle smrti možda je nastao iz društvenog nagrađivanja onih koji su još za života patili zbog svoje vere. Nebo se prikazuje kao skup pozitivnih nagrada, pakao kao skup negativnih, iako i jedno i drugo zavise od ponašanja *pre smrti*. (Možda je lični opstanak i posle smrti metaforični nagoveštaj evolucionog pojma vrednosti za opstanak.) Pojedinca se, naravno, ni jedna od tih stvari ne tiče neposredno. On naprosto izvlači dobiti iz uslovljenih nagrada kojima se koriste ostali pripadnici njegove kulture, oni koji će živeti posle njega i kojih se sve to neposredno tiče.

Ništa od ovoga ne može da objasni ono što bismo nazvali čistom brigom za opstanak kulture, ali nam objašnjenje, u stvari, i ne treba. Baš kao što nije neophodno objasniti poreklo genetičke mutacije kako bi se odredilo njeno dejstvo na prirodno odabiranje, tako nije neophodno ni objasniti poreklo neke kulturne prakse da bi se procenio njen doprinos opstanku kulture. Prosta je činjenica da više izgleda da preživi ima ona kultura koja, *iz bilo kojih razloga*, navodi svoje pripadnike da se trude oko njenog opstanka ili oko opstanka nekih praksa u njoj. Opstanak je jedina vrednost prema kojoj će se o nekoj kulturi dati konačan sud i svaka praksa koja potpomaže nadživljenje ima, po odredbi, vrednost za opstanak.

Reći da svaka kultura koja navodi svoje pripadnike da se, *iz bilo kog razloga*, trude oko njenog opstanka već samim tim ima više iz-

gleda da se održi i da neprestano obnavlja sopstvene prakse možda i nije dovoljno, ali ne treba smetnuti s uma da tu ima malo šta da se objasni. U pojedinim kulturama retko dolazi do čiste brige za njihov opstanak, to jest do nastojanja koje bi bilo potpuno oslobođeno ratobornog zveckanja, rasnih crta, geografskih položaja ili poustanovljenih praksa sa kojima te kulture teže da se poistovete.

Kada se osporava valjano drugih, pogotovu ako su oni organizovani, nije lako odgovoriti ukazivanjem na buduće koristi. Tako, odbijanje građana da plaćaju porez, služe vojsku, učestvuju na izborima i tako dalje — predstavlja izazov nekoj vladi i ona na taj izazov može odgovoriti bilo jačanjem okolnosti nagrađivanja u nje-mu, bilo dovođenjem u vezu odloženih dobiti sa vidovima ponašanja o kojima je reč. Ali kako da odgovori na pitanje: „Zašto bih ja brinuo hoće li moja vlada ili ovaj oblik vladavine postojati i dugo vremena posle moje smrti?” Slično tome, verska je organizacija pogodena kada njeni vernici ne dolaze u crkvu, ne dopri-nose njenom izdržavanju ili ne deluju politički u njenu korist i tako dalje, i tome se može su-protstaviti bilo tako što će osnažiti okolnosti nagrađivanja u toj situaciji, bilo tako što će ukazati na dobiti u budućnosti. Ali, gde je njen odgovor na pitanje: „Zašto bih se ja trudio da se moja vera dugo održi?” Privredni sistem je ugrožen kada ljudski rad nije plodotvoran i na to može odgovoriti bilo isticanjem svojih sistema nagrađivanja, bilo ukazivanjem na neke buduće koristi. Ali, koji je odgovor na pitanje: „Zašto bih se ja starao o opstanku baš ovog privrednog sistema?” Izgleda da je jedini po-šten odgovor na ovakva pitanja sledeći: „Nema nikakvog razloga iz kojeg bi trebalo da se sta-rate o tome, ali ako vas vaša kultura nije ube-dila da ima, utoliko gore po kulturu.”

Još je teže objasniti bilo kakvu rabotu preduzetu s ciljem da u čitavom čovečanstvu učvrsti jed-nu jedinu kulturu. *Pax Romana* ili *Americana*, obezbeđenje demokratije u celom sve-tu, svetski komunizam ili „katolička” crkva za-htevacu podršku snažnih ustanova, dok to „či-sta” svetska kultura ne zahteva. Nije verovatno da bi se ona mogla razviti iz uspešnog takmi-čenja verskih, vladinih ili privrednih ustanova. No i pored svega možemo ukazati na niz raz-loga iz kojih bi ljudi već sada trebalo da budu zabrinuti za dobro čitavog čovečanstva. Sve krupne teškoće današnjice muče podjednako čit-av svet: prenaseljenost, iscrpljivanje prirodnih bogatstava, zagađivanje sredine kao i mogućnost nuklearnog razaranja — to, kako je krenulo, baš i nisu neke nesagledive posledice. Ali, nije dovoljno samo ukazivati na posledice. Treba

tako podesiti okolnosti da moguće posledice već sada budu delotvorne. Kako bi kulture koje danas postoje na svetu mogle da te užasavajuće mogućnosti dovedu u vezu sa ponašanjem svojih pripadnika?

Tok kulturne evolucije ne bi, naravno, bio okončan kada bi postojala samo jedna kultura, kao što se ni biološka evolucija ne bi završila ni kada bi postojala samo jedna glavna vrsta — čovek, po svoj prilici. Neke bi se važne okolnosti odabiranja promenile, dok bi druge otpale, ali mutacije bi se i dalje dešavale i prolazile kroz odabiranje, a i nove bi prakse nastavile da se razvijaju. Ne bi bilo razloga da se govori o *ovakvoj ili onakvoj* kulturi. Bilo bi jasno da je reč isključivo o praksama, kao što bi i u slučaju jedne jedine vrste reč bila samo o odlikama.

Evolucija kulture pokreće izvesna pitanja o takozvanim „vrednostima“, pitanja na koje se nije do kraja odgovorilo. Da li je evolucija kulture „napredak“? Šta je njen cilj? Da li je cilj neka vrsta posledice koja se potpuno razlikuje od posledica koje — stvarne ili izmišljene — navode pojedince da se trude oko opstanka svoje kulture?

Strukturalna analiza kao da izbegava ova pitanja. Ograničimo li se, jednostavno, na ono što je uobičajeno, izgledaće da se kultura razvija naprosto tako što prolazi kroz niz stupnjeva. Mada poneki stupanj kultura može i da preskoči, karakterističan redosled ipak postoji. Strukturalist će potražiti objašnjenje zašto se stupnjevi slede po tom određenom nizu. Tehnički govoreći, on želi da objasni zavisnu promenljivu bez njenog dovođenja u vezu sa bilo kojom nezavisnom promenljivom. Činjenica da se evolucija odvija u vremenu ukazuje, međutim, da vreme može korisno da posluži kao nezavisna promenljiva. Što reče Lesli Vajt: „Evolucija se može odrediti kao vremenski sled oblika: jedan izrasta iz drugog, kultura napreduje od stupnja do stupnja. U tom procesu vreme je integralan činilac isto koliko i promena oblika.“

O usmerenoj promeni u vremenu često se govori kao o „razvoju“. Geolozi ulaze u trag razvoju Zemlje kroz različite ere, a paleontolozi istražuju razvitak vrsta. Psiholozi prate razvoj, recimo, psihoseksualnog usaglašavanja. Razvitak kulture može se pratiti na osnovu korišćenja materijala (od kamena preko bronzes do gvožđa), na osnovu načina dolaženja do hrane (od skupljanja preko lova i ribolova do proizvodnje hrane), na osnovu korišćenja privrednom moći (od feudalizma preko komercijalizma i industrijalizma do socijalizma) i tako dalje.

Ovakve su činjenice korisne, ali do promena ne dolazi usled hoda vremena, već usled onoga što se dešava dok vreme teče. U geologiji, period Krede nije nastupio na određenom stupnju razvitka Zemlje zbog nekog čvrsto predodređenog sleda, već zbog toga što su okolnosti koje su na Zemlji prethodile tom periodu dovele do izvesnih promena. Kopito se u konja nije razvilo zato što je vreme teklo, već zbog odabiranja izvesnih mutacija koje su pomogle konju da se održi u sredini u kojoj je tada živeo. Obim dečjeg rečnika ili gramatički oblici kojima se dete služi ne zavise od razvojnog uzrasta, već od okolnosti verbalnog izražavanja koje su preovlađivale u zajednici u kojoj je dete raslo. Dete određenog uzrasta stiče „pojam o inerciji“ isključivo zbog toga što su određene društvene i vandruštvene okolnosti nagrađivanja dovele do onog vida ponašanja za koje se smatra da otkriva ovladavanje tim pojmom. Isto koliko i ponašanje koje iz njih proističe, „razvijaju se“ i same okolnosti. Ako razvojni stupnjevi slede jedan za drugim utvrđenim redom, to je zato što su na jednom stupnju stvoreni preduslovi neophodni za sledeći. Pre no što počne da trči ili skače, dete mora naučiti da hoda; ono mora raspolagati zametkom rečnika pre no što uzmogne da „slaže reči u gramatičke obrasce“; pre no što stekne ono ponašanje za koje se smatra da otkriva ovladavanje „složenim pojmovima“, dete mora usvojiti jednostavne vidove ponašanja.

Isto se dešava i kod razvitka kulture. Praksa sakupljanja hrane prirodno prethodi poljoprivredi i to ne zbog nekog bitnog redosleda, nego zato što i pre no što steknu praksu obrađivanja zemlje ljudi moraju (putem sakupljanja hrane) nekako da se održe u životu. Prema istorijskom determinizmu Karla Marksa, nužni redosled leži u okolnostima. Klasna borba neprikriveno prikazuje kako se ljudi međusobno nadziru. Uspon trgovačke moći i opadanje feudalizma, kao i kasnija pojava industrijskog doba (kome će, verovatno, slediti socijalizam ili neko stanje blagostanja) uglavnom zavise od promena u okolnostima nagrađivanja koje je stvarao neki priredni sistem.

Gledište koje vodi računa samo o razvoju, ograničavajući se na obrasce stupnjevitih promena u strukturi, propušta priliku da sagleda ponašanje onako kako se oblikovalo tokom genetičke istorije i povesti sredine. Njemu, takođe, izmiče i prilika da izmeni redosled kojim se stupnjevi slede ili brzinu kojom se to nizanje odvija. U nekoj propisanoj sredini dete usvaja pojmove propisanim redom, ali taj je red određen okolnostima koje se mogu menjati. Slično tome, i neka se kultura može razvijati kroz stupnjeve koji se slede onako kako se razvijaju okolnosti,

ali za okolnosti se može uspostaviti i drugačiji red. Nismo u stanju da izmenimo starost Zemlje ili deteta, ali kada je reč o detetu — ne moramo čekati da protekne vreme pa da promenimo ono što se u tom vremenu zbiva.

Kada se na usmerene promene gleda kao na *rast*, pojam razvitka počinje da se sapliće o takozvane „vrednosti”. Jabuka koja zri prolazi kroz niz stupnjevitih promena, a samo je jedan stupanj najbolji. Odbacujemo zelene ili gnjile jabuke — dobre su samo zrele. Analogno tome, govorimo o zreloj osobi i zreloj kulturi. Ratar se trudi oko svojih useva da bi im obezbedio da sazru, a roditelji, nastavnici i terapeuti upinju se da izgrade zrelu ličnost. Promene u pravcu zrelosti često se vrednuju kao „postajanje”. Ako se promena prekine, govorimo o zaustavljenom ili ukočenom razvoju i to pokušavamo da ispravimo. Kada je promena spora, govorimo o zaostajanju i nastojimo na pospešenju. Ali kada se jednom dostigne zrelost, ove visoko cenjene vrednosti postaju besmislene, pa i gore od toga. Nikome nije stalo da „postane” senilan; zrela bi osoba bila zadovoljna kad bi se njen razvitak zaustavio ili ukočio; od tog trenutka, ne bi marila ni da bude zaostala.

Pogrešno bi bilo pretpostaviti da svaka promena ili razvitak predstavljaju rast. Sadašnje stanje Zemljine kore nije ni zrelo ni nezrelo; konj, koliko znamo, nije stigao do nekog krajnjeg i možda optimalnog stupnja u evolucionom razvoju. Ako nam se čini da govorni jezik deteta raste poput embriona, to je samo zato što zaboravljamo na sredinske okolnosti. Divlje dete ne ume da govori ne stoga što je njegova izdvojenost ometala nekakav tok rasta, već zbog toga što nije bilo izloženo govornoj zajednici. Nema nikakvog razloga iz kojeg bismo bilo koju kulturu nazvali zreloom u tom smislu što bismo dalji rast smatrali neverovatnim ili što bismo pretpostavili da bi taj rast neminovno bio nekakvo nazadovanje. Neke kulture nazivamo nezrelim ili nerazvijenim nasuprot drugima koje zovemo „naprednim”. Ali bio bi čist šovinizam smatrati da su bilo koja vlada, vera ili privredni sistem zreli.

Govorimo li o razvoju pojedinca ili o evoluciji kulture, svejedno, metafori rasta najviše se može zameriti na preteranom isticanju izvesnog krajnjeg stanja bez funkcije. Kaže se da organizam raste *ka* zrelosti — *da bi dostigao zrelost*. Zrelost postaje cilj, a napredak — kretanje ka cilju. Bukvalno — cilj je krajnja tačka, završetak nečega kao što je, recimo, trka. Po trku, cilj nema drugog dejstva do da je privede kraju. Reč cilj upotrebljavamo u tom praznjikavom smislu kada tvrdimo da je cilj života — smrt, ili da

je cilj evolucije — da se Zemlja ispuni životom. Nesumnjivo, smrt je završetak života, a i životom ispunjen svet mogao bi biti okončanje evolucije, ali ta krajnja stanja ne utiču na procese putem kojih se stiže do njih. Ne živimo zato da bismo umrli, a ni evolucija se ne nastavlja zato da bi ispunila Zemlju životom.

Kao kraj trke, cilj se lako brka sa pobedom, a otuda i sa razlozima za trčanje ili sa namerom trkača. U prvim istraživanjima učenja, naučnici su upotrebljavali lavirinte i druge izume kod kojih je izgledalo da cilj, u odnosu na ponašanje čija je posledica, ima ulogu nagrade; pokusna životinja išla je ka cilju. Ali, važna je vremenska, a ne prostorna veza. Nagrada prati neko ponašanje; ne goni ga i ne prestiže. Razvoj neke vrste i ponašanje njenih pripadnika objašnjavamo tako što ukazujemo na selektivno dejstvo okolnosti opstanka i okolnosti nagrađivanja. Kako vrsta, tako se i ponašanje jedinke razvija kada se uobličí i održi pomoću delovanja na svet oko sebe. To je jedina uloga budućnosti.

No to ne znači da nema usmeravanja. Mnogo je truda uloženo ne bi li se evolucija obeležila kao usmerena promena — na primer kao postojano povećanje složenosti strukture ili osetljivosti na nadraživanje ili delotvornog korišćenja energije. Postoji još jedna važna mogućnost: *obe vrste evolucije čine organizme osetljivijim na posledice sopstvenog delovanja.* Podrazumeva se da će oni organizmi za koje je najverovatnije da će ih neke posledice promeniti, biti u izvesnoj prednosti, a kultura podvodi jedinke pod nadzor nedoglednih posledica koje ne mogu imati nikakvog udela u fizičkoj evoluciji te vrste. Nedogledno lično valjano postaje delotvorno kada se ličnost nađe pod nadzorom radi valjanog drugih, a kultura koja navodi neke svoje pripadnike da se trude oko njenog opstanka dovodi do rađanja neke još udaljenije posledice.

Zadatak je oblikovaoca kulture da ubrza razvitak onih praksa koje uvode u igru nedogledne posledice ponašanja. Sada ćemo razmotriti neke teškoće sa kojima se on suočava.

Društvena sredina naziva se kulturom. Ona oblikuje i održava ponašanje onih koji žive u njoj. Data se kultura razvija uporedo sa uspostavljanjem, možda i iz nevažnih razloga, novih praksa i sa odabiranjem tih praksa na osnovu njihovog doprinosa snazi kulture i njenoj „borbi” sa fizičkom sredinom i ostalim kulturama. Od presudnog je značaja pomaljanje onih praksa

koje navode pripadnike kulture da se trude oko njenog opstanka. Takve se prakse ne mogu pripisati ličnom valjanom, čak ni kada se koriste radi valjanog drugih, pošto opstanak kulture koji premaša trajanje životnog doba jedinke ne može poslužiti kao izvor uslovljenih nagrada. Ostali ljudi mogu nadživeti osobu koju su naveli da deluje radi njihovog valjanog, a kultura o čijem je opstanku reč često se postovećuje sa njima ili sa njihovim organizacijama, ali evolucija neke kulture uvodi još jednu vrstu valjanog ili vrednosti. Kultura koja iz bilo kojih razloga navodi svoje pripadnike da se trude oko njenog opstanka ima više izgleda da nadživi. To je stvar valjanog kulture, a ne valjanog jedinke. Jasno postavljeni nacrt podstiče to valjano tako što ubrzava evolucionni proces, a pošto nauka i tehnologija ponašanja doprinose boljem nacrtu, one predstavljaju važne „mutacije” u evoluciji kulture. Ako ima bilo kakve svrhe ili pravca u evoluciji kulture, onda je to stavljanje ljudi pod nadzor što većeg broja posledica njihovog ponašanja.

(Prevela s engleskog JELENA STAKIĆ)

VLADISLAV I TODOR LALICKI